

Over een onnodig en schadelijk kartel; de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken

Barbara Baarsma
(barbara.baarsma@seo.uva.nl) is
hoofd van het cluster mededinging en regulering bij de Stichting voor Economisch Onderzoek

In de Wet op de Vaste Boekenprijs zoals die nu aanvaard is en op 1 januari 2005 ingaat, vallen de algemene en wetenschappelijke boeken wel, en de schoolboeken niet onder het vaste prijsregime (zie Tweede Kamer, 2004a en b). Dit artikel beschrijft waarom de vaste boekenprijs ook voor wetenschappelijke boeken zou moeten afgeschaft. Beschreven worden de overbodigheid en – belangrijker – de nadelen van de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken. Alvorens tot de bespreking van de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken over te gaan, is het van belang om eerst stil te staan bij de kenmerken van de markt voor deze boeken. Daarna worden de doelstellingen van de vaste boekenprijs beschreven, zoals afgeleid van de algemene boekenmarkt, en worden deze voor wetenschappelijke boeken uitgewerkt (pluriformiteit respectievelijk brede beschikbaarheid van wetenschappelijke boeken). Ook wordt gekeken naar eventuele overige doelstellingen van de vaste prijs voor wetenschappelijke boeken (kwaliteit en betaalbaarheid). Vervolgens wordt aangegeven hoe het wetsvoorstel aangepast had kunnen worden.

INLEIDING

Op 28 oktober 2002 werd door D66 en GroenLinks een wetsvoorstel ingediend dat in de plaats moest komen voor het al decennia bestaande kartel tussen uitgevers en boekhandelaren (ook wel: de vaste boekenprijs). Op 8 december 2003 werd een aangepast wetsvoorstel ingediend, en op 10 december voegt ook de PvdA zich bij de initiatienemers. In dit nieuwe voorstel is een uitzonderingspositie aan het schoolboek toegekend. Het wetsvoorstel van december 2003 werd op 1 juli 2004 aangenomen in de Tweede Kamer. Alle partijen stemden vóór; alleen de VVD was tegen. Het voorstel werd vervolgens ingediend bij de Eerste Kamer. Het enige vuiltje aan de lucht leek nog uit Brussel te kunnen komen. De Europese Commissie zette een vraagteken bij artikel 3 over de import van Nederlandstalige boeken uit het buitenland. Door aanpassing van het artikel werd het wetsvoorstel door politici als 'Europa-proof' gezien en is het voorstel op 12 oktober 2004 ook in de Eerste Kamer aanvaard. Wederom waren alle partijen – op de VVD na – voor aanvaarding van de wet. De wet gaat nu zoals gepland in op 1 januari 2005. De details worden geregeld in een Algemene Maatregel van Bestuur. Handhaving komt te liggen bij het Commissariaat van de Media. In de Wet op de Vaste

Boekenprijzen zoals die nu aanvaard is, vallen de algemene en wetenschappelijke boeken wel, en de schoolboeken niet onder het vaste prijsregime (zie: Tweede Kamer, 2004a en b). Dat laatste is terecht (Baarsma e.a. (2001); Baarsma (2005)), maar het ligt in de rede om – vanwege veel van dezelfde redenen die voor schoolboeken gelden – ook wetenschappelijke boeken buiten de wet te houden. Er is overigens ook wel het een en ander te zeggen over de positie van algemene boeken en de vaste boekenprijs, maar dat onderwerp laat ik hier grotendeels buiten beschouwing; zie onder meer: Appelman en Van den Broek (2002) en Mok (2003).

Box 1 schetst kort de markt voor wetenschappelijke boeken en gaat in op de rol van de vaste boekenprijs op deze markt. Uit de box blijkt dat de markt voor wetenschappelijke boeken die in het hoger beroepsonderwijs (hbo) en wetenschappelijk onderwijs (wo) worden gebruikt, nagenoeg dezelfde kenmerken vertoont als de schoolboekenmarkt.

BOX 1 DE VASTE BOEKENPRIJS EN DE WETENSCHAPPELIJKE BOEKENMARKT IN HET KORT.

Potentiële invloed vaste boekenprijs

De vaste boekenprijs heeft een beperkte invloed op de wetenschappelijke boekenmarkt. Ten eerste omdat de meeste wetenschappelijke boeken worden geïmporteerd. En ten tweede omdat veel van de in Nederland geschreven wetenschappelijke boeken niet in het Nederlands geschreven zijn.

Rol van de vaste boekenprijs om risico's af te dekken

2. De totale vraag is op deze markt goed in te schatten op basis van historische en aanmeldingscijfers. Deze is gelijk aan het aantal studenten in het hbo en wo dat een bepaald vak of een bepaalde richting volgt.
3. Wetenschappelijke uitgeverijen concentreren zich over het algemeen op een bepaald genre. Door persoonlijke contacten met potentiële afnemers kennen wetenschappelijke redacteuren de markt vaak goed. Het risico bij wetenschappelijke boeken wordt dus beperkt omdat uitgeverijen in dat genre relatief goed inzicht hebben in de behoeften van de doelgroep (het succes en de afzet kan bijvoorbeeld veel beter dan bij algemene boeken worden ingeschat). Bij herdrukken is het succes van een boektitel al bewezen. Dit vermindert het risico bij de publicatie van (herdrukken van) wetenschappelijke boeken en daarmee de noodzaak van de vaste boekenprijs.
4. Boekverkopers lopen nauwelijks voorraadrisico als het om wetenschappelijke titels gaat, omdat ze bijna uitsluitend op bestelling leveren.

De vraag naar wetenschappelijke boeken

5. Degenen die de boeken betalen (studenten) zijn veelal niet degenen die de boeken uitkiezen (docenten). Docenten die de boeken uitkiezen voelen daardoor nauwelijks prijsdruk.
6. De vraag naar wetenschappelijke boeken is verder relatief prijsongevoelig omdat het om een verplichte of beroepsmatig noodzakelijke aankoop gaat. Zo zijn studenten verplicht om boeken te kopen voor hun colleges, zijn wetenschappelijke bibliotheken in veel gevallen ook verplicht om titels aan te schaffen en hebben weer andere afnemers wetenschappelijke boeken nodig voor de uitoefening van hun beroep of bedrijf. Het gaat dus veelal om gebonden klanten.

7. De combinatie van gebonden klanten en het gebrek aan prijsprikkels bij docenten heeft tot gevolg dat de prijs geen grote rol speelt bij de aanschaf van boeken. Het feit dat leerlingen hooguit éénmaal per jaar de aankopen doen, versterkt de inelasticiteit verder.

De rol van de uitgever van wetenschappelijke boeken

8. De wetenschappelijke uitgever heeft enige mate van marktmacht. Het gaat veelal om specialistische boeken waarbij de uitgever marktmacht heeft omdat substitutie niet goed mogelijk is: als je een boek over rentestanden in Afrika nodig hebt, heeft het geen zin om een boek over de taalgeschiedenis van Peru te kopen. De marktmacht is het grootst (en dus ook de mogelijkheden om hogere prijzen vast te stellen) in de vakgebieden waar weinig of geen andere uitgevers actief zijn.

De oplage voor wetenschappelijke boeken is vaak lager dan voor algemene en veel schoolboeken. Dat betekent dat een uitgever in principe moeilijker de vaste kosten bij de publicatie van een boek kan terugverdienen. Vanwege het feit dat de afnemers van de boeken niet erg prijsgevoelig zijn en vanwege het feit dat uitgevers enige mate van marktmacht bezitten, kunnen wetenschappelijke uitgevers de hoge vaste kosten toch goedmaken door hoge prijzen te stellen.

De rol van de boekhandel/distributie

10. De boekverkoper beïnvloedt de keuze van de docenten voor een bepaald boek niet, aangezien de uitgever de docenten rechtstreeks informeert. Ook de overige afnemers hebben veelal reeds hun keuze gemaakt voor ze een boekhandel binnenstappen of opbellen om het boek te bestellen. De functie van de boekverkoper is daardoor niet die van adviseur bij het maken van aankoopkeuzen, maar primair die van leverancier van boeken (in tegenstelling tot de situatie in het voortgezet onderwijs stelt de boekverkoper geen pakketten per leerling samen en beheert ook geen boekenfonds). De service die de boekverkoper verleent, is altijd gekoppeld aan de verkoop van boeken, waardoor er geen risico is dat de koper van de service geniet zonder iets bij de boekverkoper te kopen.
11. De vaste boekenprijs is niet van belang voor de distributie. Uitgevers zetten hun boeken vaak af via eigen directe kanalen, bijvoorbeeld via direct mailings. Uitgevers hebben derhalve de vaste boekenprijs niet echt nodig voor de beschikbaarheid van hun wetenschappelijke boektitels. Afnemers verkrijgen veel van de benodigde wetenschappelijke werken ook via internet.
12. Weinig boekverkopers hebben een breed aanbod wetenschappelijke boeken in hun assortiment. In 2000 waren er in Nederland slechts zo'n 45 wetenschappelijke boekhandels, die hun assortiment bovendien grotendeels afstemmen op de behoeften van de naburige universiteit en/of hogeschool.

Bron: SEO (2001) en Appelman & Van den Broek (2002), box 6.4.

Zoals in de inleiding reeds gezegd, hebben de indieners ervoor gekozen om schoolboeken buiten het wetsvoorstel te houden. Dit overigens pas in tweede instantie. In het eerste wetsvoorstel van 28 oktober 2002 vielen schoolboeken wel onder de vaste boekenprijs (Baarsma, 2005).

Hun argumentatie, die is te lezen in de toelichting op het wetsvoorstel van 8 december 2003, is als volgt:

‘[...] dat de markt voor boeken die [...] bestemd zijn voor en in de praktijk voornamelijk ook gebruikt worden als verplichte leerstof in het reguliere onderwijs, mede door het ontbreken van die vrije keuze afwijkt van de markt van andere boeken. De vaste boekenprijs is in deze markt geen essentieel middel ter bevordering van diversiteit en beschikbaarheid. De indieners hebben gemeend dat aan deze constatering dan ook de conclusie kan en moet worden verbonden dat voor de nader te definiëren categorie schoolboeken geen verplichting tot vaststelling en toepassing van de vaste boekenprijs zal gelden.’

Gezien de in box 1 beschreven kenmerken van de wetenschappelijke boekenmarkt, die voor een belangrijk deel ook voor de schoolboekenmarkt gelden, is het verbazingwekkend dat door de indieners de volgende duidelijk afwijkende argumentatie voor wetenschappelijke boeken wordt gevolgd:

‘Boeken die in het hbo en wo worden gebruikt vallen buiten de definitie van schoolboek omdat deze onderwijssoorten niet in de definitie zijn opgenomen.’

Ondanks de krasheid van deze cirkelredenering lezen we door:

‘Voor deze onderwijssoorten [hbo en wo] geldt immers dat er een grotere vrijheidsmarge voor de studenten bestaat in de keuze van aanschaf van titels die voor hun studie relevant zijn.’

Echter, deze argumentatie houdt geen steek omdat de meeste boeken niet gekozen kunnen worden maar worden voorgeschreven. Alvorens een eigen argumentatie uit te werken, worden hier eerst de vaste boekenprijs en de doelstellingen beschreven.

DE VASTE BOEKENPRIJS

In het aanvaarde wetsvoorstel geldt voor wetenschappelijke boeken dat deze in ieder geval gedurende een jaar voor een vaste prijs moeten worden verkocht, maar dat kortingen mogelijk zijn volgens artikel 13 aan onderwijsinstellingen (lid b) en aan bibliotheken van onderwijsinstellingen (lid c). Hoeveel korting mag worden gegeven en onder welke voorwaarden wordt in een aparte nog op te stellen Algemene Maatregel van Bestuur (AMvB) geregeld. Duidelijk is al wel dat cumulatieve kortingen niet zijn toegestaan. Onduidelijk is op dit moment of deze korting genoemd in artikel 13 lid b ook mag worden verleend in het geval de boeken worden gebruikt in het post-academisch onderwijs dat in bijvoorbeeld business-schools van economische faculteiten wordt gegeven, en waarbij veelal wel een winsttoegmerk bestaat. In lid b van het genoemde artikel wordt namelijk gesteld dat korting mag worden verleend in het geval van:

‘levering aan instellingen van onderwijs, aan door instellingen van onderwijs schriftelijk gemandateerde natuurlijke of rechtspersonen en aan bij een instelling van onderwijs als leerling of student ingeschreven natuurlijke personen van boeken of muziekuitgaven die

dienen tot onderwijs dat vanwege de overheid of vanwege een rechtspersoon *zonder winstoogmerk* wordt gegeven, voor zover die boeken deel uitmaken van de voorgeschreven literatuur.' [cursivering toegevoegd]

Behalve de vraag of de koper van wetenschappelijke (studie)boeken aanspraak kan maken op detailhandelskortingen, is het interessant om te kijken of de koper van deze boeken aanspraak kan maken op de handelsmarges. Deze handelsmarges zijn doorgaans alleen voor een boekhandelaar in onderhandeling met de uitgever te verkrijgen. In het tot 1 januari 2005 geldende vaste boekenprijskartel is het zelfs zo dat alleen erkende boekhandels aanspraak kunnen maken op de handelsmarges. Er is daardoor een exclusief handelskanaal via de boekhandel ontstaan. Direct inkopen bij de uitgever levert dan niets op en iedereen wordt richting de boekhandel gedirigeerd. Dat geldt ook voor scholen en studieverenigingen die grote partijen van dezelfde titel bestellen. Het wetsvoorstel bevat geen stelsel van erkenning en exclusief handelsverkeer. Studieverenigingen kunnen in het nieuwe wetsvoorstel optreden als verkoper volgens artikel 1 sub h, en kunnen dus met uitgevers onderhandelen. Jammer genoeg mogen de studieverenigingen deze verkregen handelskortingen niet doorspelen aan de student (de in de AMvB op te nemen detailhandelskortingen mogen wel worden doorgegeven). In de woorden van de indieners in hun toelichting op het voorstel:

'[...] de studenteninkoopvereniging die zich richt op het als boekverkoper inkopen van de bulk van voorgeschreven of aanbevolen studieboeken, zonder belangstelling voor vakliteratuur die niet tot de gebruikelijke lijst behoort. Omdat zij verkoper zijn in de zin van de wet zijn ook deze 'smalle verkopers' weliswaar verplicht de vaste prijs aan te houden bij verkoop van de door hen ingekochte boeken of muziekluitgaven, maar een mogelijk positief verschil tussen de handelsmarge en hun exploitatielasten (en eventuele verkoperskorting) zullen zij niet behoeven te besteden aan het aanhouden en bestellen van minder courante uitgaven voor hun klanten zoals de assortimentsboekhandels en de wetenschappelijke boekhandels willen en moeten doen. Deze laatste maken immers allerlei kosten die samenhangen met de doelstelling om een breed en divers assortiment aan te houden. Zij voldoen dus meer aan de doelstelling van de vaste prijs en van deze wet.'

Met andere woorden de studievereniging valt wel onder wet, maar past niet echt onder de doelstelling van de wet. Het gevolg is dat studenten te veel betalen, omdat de handelsmarges niet mogen worden doorgegeven.

WAAROM EEN VASTE BOEKENPRIJS?

Waarom is er eigenlijk een vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken? Dat weet eigenlijk niemand, want het staat nergens met zoveel woorden beschreven. Wel kunnen we het een en ander afleiden uit de doelstellingen voor algemene boeken. Kortweg komt dat neer op het volgende: een breed en divers aanbod van boeken die beschikbaar zijn via een geografisch ruim gespreid net van boekhandels met een groot en gevarieerd aanbod.

Ondanks het feit dat het CPB/SCP-onderzoek zeer terecht al wees op de vaagheid van deze doelstellingen, zijn de indieners niet overgegaan tot het concretiseren van wat een pluriform aanbod (hoeveel titels op jaarbasis) en wat een brede beschikbaarheid (hoeveel boekhandels per km² of per aantal inwoners) is. De argumentatie die daarvoor genoemd wordt, is op z'n minst zeer wazig: omdat de Raad van Cultuur aangeeft dat meten moeilijk is en omdat ze het in het buitenland ook niet doen, doen wij het hier ook maar niet, het gaat uiteindelijk om het principe. Er staat niet dat het meten onmogelijk is, en het feit dat het buitenland een fout maakt wil niet zeggen dat wij het ook moeten doen. Ten slotte: aan een vaag principe dat alle kanten op kan, heb je niks.

Een bezwaar tegen het huidige systeem is verder dat het te vrijblijvend is, het drijft op de veronderstelde goedheid van de uitgever en boekhandelaar. Uitgevers en boekhandels zijn niet verplicht om hun overwinst te investeren in minder goed verkopende boeken; de wetgever gaat er wel vanuit dat ze dat zullen doen. Al tonen ze ten aanzien van studieverenigingen meer realiteitszin (getuige het citaat van de indieners zoals hierboven opgenomen). Zo voorkom je met de vaste boekenprijs niet dat boekhandelsketens, die zich primair richten op het populaire boek (bijvoorbeeld AKO), mee profiteren van het systeem.

De indieners beroepen zich verder op de woorden van de Raad van Cultuur dat de huidige markt goed functioneert (en dat het CPB/SCP-onderzoek dat ook heeft gesteld). Desgevraagd stelde Aad Nuis op 14 mei 2004 bij een studiemiddag over de vaste boekenprijs bij de Boekmanstichting in Amsterdam het volgende criterium vast:

'We spreken van een achteruitgang bij elke situatie waarin er minder verschijnt dan nu en waarin er minder boekhandels bestaan dan nu.'

Het is de vraag wie daar nu wat mee kan. De Nederlandse consument is meer gebaat bij een antwoord op vragen als: functioneert de markt echt zoveel minder goed als er bijvoorbeeld 10% minder titels per jaar verschijnen en als er bijvoorbeeld 10% minder boekhandels zijn per km²?, en – om weer terug te keren naar het onderwerp van dit geschrift – waarom zijn al die (algemene) boekhandels nodig voor de distributie van het wetenschappelijke boek en is de vaste boekenprijs wel nodig voor een pluriform wetenschappelijk aanbod? Hieronder worden de laatste twee vragen verder bekeken.

PLURIFORMITEIT

De pluriformiteit van het aanbod van wetenschappelijke boektitels wordt niet gewaarborgd door de vaste boekenprijs.

In dit verband is een veelgehoord argument voor de vaste boekenprijs, dat het kruissubsidiëring mogelijk maakt voor uitgevers tussen zeer specialistische (slechtlopende) titels en tussen populaire titels. De mogelijkheden van een uitgever om kruissubsidiëring toe te passen, zijn afhankelijk van de hoogte van zijn winstmarge (de uitgevermarge). De mogelijke bijdrage van de vaste boekenprijs zou dan gericht moeten zijn op het ver-

minderen van de druk op de uitgeversmarges. Om de relatief hoge vaste kosten die gepaard gaan met het investeren in een pluriform aanbod is immers een voldoende hoge uitgeversmarge noodzakelijk. Dit mechanisme waarbij de vaste boekenprijs de druk op de uitgeversmarges vermindert, is echter niet van toepassing op de wetenschappelijke boekenmarkt.

Kernpunt is dat de vaste boekenprijs nagenoeg geen invloed heeft op de hoogte van de af-uitgeversprijs, en ook niet op de winstpositie van uitgevers en dus ook niet op de mogelijkheden voor uitgevers om kruissubsidiëring toe te passen. Ook in het geval er geen vaste boekenprijs zou zijn, bepaalt de uitgever immers zelf tegen welke prijs hij levert aan de boekhandel (de af-uitgeversprijs). De uitgever blijft dus met of zonder de vaste boekenprijs de prijszetter, en daarmee kan hij goedlopende boeken of herdrukken relatief hoog prijzen ten bate van risicovolle uitgaven. Ten tweede is het ook met vaste boekenprijs mogelijk om over handels- en uitgeversmarges te onderhandelen en dus om druk uit te oefenen op de hoogte van die marges; de vaste boekenprijs beschermt de uitgeversmarge niet. Ten derde is het vanwege de prijsongevoeligheid van de vraag naar wetenschappelijke boeken onwaarschijnlijk dat extra druk op handelsmarges leidt tot lagere prijszetting door de uitgevers. Dit blijkt ook nu al: ondanks de recessie gaat het prima met de wetenschappelijke uitgevers, zeker met hun digitale activiteiten. (Dit blijkt uit cijfers die de KVB over 2003 verspreidde, die genoemd staan in *NRC Handelsblad*, 24 april 2004.)

Waardoor wordt de pluriformiteit van de wetenschappelijke boeken dan wel bepaald? Ten eerste door de aard van de wetenschapper die zal blijven publiceren, los van uitgevers, maar gedreven door creativiteit, intellectuele nieuwsgierigheid, eer en carrièreperspectief. Ten tweede wordt de pluriformiteit beïnvloed door het feit dat het aanbod niet nationaal maar internationaal bepaald wordt. Veel wetenschappelijke werken worden immers geïmporteerd of door Nederlandse wetenschappers in een buitenlandse taal opgesteld (met name in het Engels). Ten derde geldt dat uitgevers van wetenschappelijke boeken zich – vanwege hun marktmacht – ook zonder vaste boekenprijs in een bepaald marktsegment onafhankelijk van concurrenten en afnemers kunnen gedragen. Het is deze marktmacht, en niet de vaste boekenprijs, die voor hen de mogelijkheden schept voor kruissubsidiëring.

BREDE BESCHIKBAARHEID

Wetenschappelijke werken worden geschreven door wetenschappers, die vervolgens wel of geen uitgever vinden. Als de auteur geen uitgever vindt, zal hij het werk zelf publiceren (denk aan onderzoeksinstituten die hun rapporten publiceren, aan proefschriften van promovendi, en aan papers van wetenschappers). Soms zal dat een papieren uitgave zijn, vaker nog zal de verspreiding via internet plaatshebben. Zo zijn zeer veel onderzoeksresultaten en -papers op de site van het betreffende bureau, de opdrachtgever of de universiteit eenvoudig als pdf te downloaden.

Als de auteur wel een uitgever vindt, maakt deze laatste veelal gebruik van zijn eigen netwerk en zal de afzetgroep benaderen via (direct) mailings en andere pr-instrumenten. De (algemene) boekhandel speelt met andere woorden nauwelijks een rol bij de distributie van wetenschappelijke boeken. Dat bleek ook al uit het CPB/SCP-onderzoek. Daarnaast bleek uit dat onderzoek dat de brede beschikbaarheid via wetenschappelijke boekhandels nogal tegenvalt. In 2000 waren er slechts 45 wetenschappelijke boekhandels in Nederland. Deze wetenschappelijke boekhandels hebben bovendien geen breed aanbod van wetenschappelijke boeken in hun assortiment, maar stemmen hun assortiment grotendeels af op de behoeften van de naburige universiteit en/of hogeschool. De wetenschappelijke boekhandel is overigens wel goed in het op verzoek in de pc vinden en vervolgens bestellen van titels. Voor deze op zich nuttige functie is geen vaste boekenprijs nodig (onder meer omdat er geen sprake is van een risico bij leveren op bestelling).

Momenteel zijn wetenschappelijke boektitels derhalve veel minder breed verspreid dan algemene boektitels. Het ligt voor de hand dat de brede beschikbaarheid met de toenemende distributie via internet nog veel minder afhankelijk wordt van een vaste boekenprijs. Zo stelde de voorzitter van de Nederlandse Boekverkoopersbond in 1998 dat hij voornamelijk voor het gespecialiseerde, wetenschappelijke boek een goede toekomst zag als het gaat om de distributie via internet (Het Parool, 11 november 1998). Een Leidse boekhandelaar en boekengek (Van Manen) beaamt dit en gaat in 2003 een flink stapje verder: 'Studenten plukken veel studiemateriaal van het internet. Het gespecialiseerde, wetenschappelijke boek en tijdschrift zullen op afzienbare termijn uitsluitend elektronisch beschikbaar zijn.' (de Volkskrant, 23 mei 2003).

NOG MEER DOELSTELLINGEN?

De doelstellingen die gelden voor de algemene boeken hebben dus wat wetenschappelijke boeken betreft geen relatie met de vaste boekenprijs. Laten we kijken of er nog andere doelstellingen zouden kunnen zijn. Zo kunnen we een doelstelling afleiden uit de deels door onderzoekers (en niet de overheid) geformuleerde doelstellingen van de vaste boekenprijs voor schoolboeken (zie eerder genoemde evaluatie van de vaste boekenprijs voor schoolboeken van SEO (Baarsma e.a., 2001)): (1) brede beschikbaarheid van titels (lesmethoden) per vak, (2) titels van hoge kwaliteit, en (3) onderwijs volgen dient betaalbaar te zijn en dus moeten ook de boekenkosten niet te hoog zijn.

Kwaliteit

De brede beschikbaarheid van titels is al aan bod geweest, de kwaliteit nog niet. Het mechanisme dat bij wetenschappelijke boeken zorgt voor kwaliteit is niet de vaste boekenprijs maar 'peer review'. Dat is een systeem van intercollegiale toetsing waarbij collega-wetenschappers elkaars werk controleren; een uitgever of boekhandel heeft daar nagenoeg geen invloed op.

Betaalbaarheid

De betaalbaarheid van wetenschappelijke boeken speelt net als bij schoolboeken een belangrijke rol. Dit blijkt zowel uit de uitlatingen van de Landelijke Studentenvakbond

(LSVb) en het Interstedelijk Studenten Overleg (ISO) in verschillende media, als uit publicaties in studentenbladen op dit gebied (bijvoorbeeld *Mare*, 5 februari 2004). En ook hier geldt dat de vaste boekenprijs een negatieve invloed heeft op de betaalbaarheid omdat prijsconcurrentie op boekhandelniveau is uitgesloten en omdat studieverenigingen de door hen bij de uitgever ingekochte boeken niet met de verkregen handelskorting, maar alleen met de nog vast te stellen detailhandelskorting, mogen verkopen (zie hierboven).

EEN AANGEPAST WETSVORSTEL?

Zowel in de Tweede Kamer (zie box 2) als in de Eerste Kamer (zie box 3) is flink wat discussie geweest over de positie van het wetenschappelijke boek in het wetsvoorstel en over het onderscheid tussen wetenschappelijke en schoolboeken.

BOX 2: DISCUSSIE OVER WETENSCHAPPELIJKE BOEKEN TIJDENS DE BEHANDELING VAN HET WETSVORSTEL IN DE TWEEDE KAMER.

Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer op 9 juni 2004 wordt ook gesproken over de positie van wetenschappelijke boeken. Dat het voor enkele kamerleden onduidelijk is waarom schoolboeken wel en wetenschappelijke boeken niet uit de vaste boekenprijs zijn gehaald blijkt bijvoorbeeld uit onderstaande twee citaten.

Mevrouw Lambrechts (D66): 'Het is mij niet helemaal duidelijk wat het principiële verschil is tussen het schoolboek en het wetenschappelijke boek. Ook rechten- en economiestudenten moeten immers inkopen van een verplichte boekenlijst. Ook dan gaat het vaak om grote aantallen en dure boeken.'

De heer Slob (ChristenUnie): 'Wij blijven het wat merkwaardig vinden dat het wetenschappelijke boek buiten de definitie van het schoolboek is gevallen. De uitvoerige argumentatie die de indieners daarvoor hebben gegeven, hebben wij doorgelezen, maar wij vinden deze niet in alle opzichten even overtuigend. Immers, ook bij het wetenschappelijke boek is het voor studenten lang niet altijd mogelijk om zelf te bepalen welk boek je gebruikt. In heel veel gevallen wordt één specifiek boek gewoon voorgeschreven. Dat studenten gebruik kunnen maken van bepaalde kortingsmogelijkheden, zoals de indieners aan geven in de memorie van toelichting en de nota naar aanleiding van het verslag, geeft hier niet de doorslag, want ook in het voortgezet onderwijs kan wel eens gebruik worden gemaakt van kortingsregelingen.'

Op 23 juni, als de behandeling wordt voortgezet, duurt ook de discussie over het verschil tussen schoolboeken en wetenschappelijke boeken voort en de heer Dittrich van D66 (één van de initiatiefnemers) stelt op een goed moment: 'Ik kan mijn antwoorden blijven herhalen, maar de markt voor het wetenschappelijke boek is qua uitgeverijen en publiek heel anders dan die voor schoolboeken.'

Op 30 juni bij de laatste behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer wordt wederom over school- versus wetenschappelijke boeken gesproken. Sommige kamerleden vragen zich af of niet ten minste de in het hbo en het wo door de docenten voorgeschreven boeken moeten worden uitgezonderd? De heer Slob denkt er zelfs over om een amendement op het wetsvoorstel in te dienen dat tot gevolg zou hebben dat wetenschappelijke boeken net als schoolboeken buiten de wettelijke vaste boekenprijs zouden vallen. Op 30 juni

2004 geeft hij aan het amendement niet in te zullen dienen. Hij geeft aan de evaluatie van de nieuwe wet af te wachten (deze evaluatie van de wet is vanwege het amendement-Kraneveldt c.s. in het aangepaste wetsvoorstel opgenomen). De heer Dittrich is hier uiteraard blij mee, maar erkent: 'De grens met wetenschappelijke boeken is inderdaad lastig te trekken'.

Op 1 juli wordt het wetsvoorstel in de Tweede Kamer aanvaard, en is alleen de VVD tegen.

Bron: Tweede Kamer (2004a en b).

Box 3: DISCUSSIE OVER WETENSCHAPPELIJKE BOEKEN TIJDENS DE BEHANDELING VAN HET WETSVOORSTEL IN DE EERSTE KAMER.

In september en oktober 2004 wordt het wetsvoorstel dan in de Eerste Kamer behandeld. Ook daar is weer veel discussie over het onderscheid tussen wetenschappelijke en schoolboeken. Met name het SP-kamerlid de heer Van Raak is kritisch over dit onderscheid en vraagt de indieners van het wetsvoorstel nogmaals om duidelijkheid. De indieners antwoorden dat wetenschappelijke boeken niet uitsluitend in functie van een dienstverband worden geschreven, dat het kooppubliek van wetenschappelijke boeken niet uitsluitend bestaat uit medewetenschappers en studenten en dat het wetenschappelijke boek zich in die opzichten onderscheidt van het schoolboek en overeenkomt met het algemene boek.

Tijdens de behandeling op 12 oktober geeft de heer Van Raak te kennen dat hij dit een curieuze redenering vindt: "Het wetenschappelijke boek wijkt volgens hem [de heer Dittrich] op verschillende punten af van het schoolboek. Daarom moet het wetenschappelijke boek hetzelfde worden behandeld als het algemene boek en dus wel onder de vaste boekenprijs vallen. Om het moeilijk te zeggen: als W niet S is, dan betekent dit nog niet dat W gelijk is aan A, maar slechts dat W gelijk is aan W. [...] Mijn vraag is hoe het komt dat de heer Dittrich alle soorten wetenschappelijke boeken en het algemene boek onder één markt denkt te kunnen laten vallen. Ik heb niet gezegd dat het wetenschappelijke boek hetzelfde is als het schoolboek. Ik heb de heer Dittrich gevraagd of hij het met mij eens is dat er bij het wetenschappelijke boek zeer veel variëteit is."

De heer Dittrich (D66) repliceert: "De vraag is mij nu heel helder. Het antwoord ligt in de grijze gebieden. Het gaat dan over wetenschappelijke boeken die in de richting van schoolboeken gaan." De heer Van Raak blijft zitten met een in zijn ogen onbeantwoorde vraag die binnen de nog resterende tijd niet meer op een bevredigende wijze aan de orde kan komen: "Dit debat kunnen wij niet voeren in een tweede termijn. Het gaat mij niet om een grijs gebied, maar om de vraag of er sprake moet zijn van een aparte categorie."

In de Eerste Kamer geeft het CDA aan dat bij de evaluatie van de wet in 2010 ook onderzocht moet worden wat de effecten zijn van de huidige afbakening tussen wetenschappelijke en schoolboeken en de kortingsregeling voor studenten bij de aanschaf van wetenschappelijke boeken.

Op 12 oktober wordt het wetsvoorstel in de Eerste Kamer aanvaard, en is wederom alleen de VVD tegen.

Bron: Eerste Kamer (2004a en b).

Het is een gemiste kans dat de indieners van het wetsvoorstel mede op basis van onderzoeken en de kamerdiscussies de door henzelf voorgestelde omschrijving van het

schoolboeken niet een klein beetje hebben aangepast door er de vier woorden 'hoger en wetenschappelijk onderwijs' aan toe te voegen. De indieners zouden het school- en studieboek (het educatieve boek) dan definiëren als een boek dat in vorm en inhoud gericht is op informatieoverdracht in onderwijsleersituaties in Basisonderwijs, Voortgezet onderwijs, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie, *Hoger Beroepsonderwijs en Wetenschappelijk onderwijs* en waarvan het gebruik binnen het les- en studierooster door de betrokken onderwijsinstelling is voorgeschreven.

Overigens is de zinsnede 'binnen het les- en studierooster door de betrokken onderwijsinstelling is voorgeschreven' een betuttelende beperking: alleen als de onderwijsinstelling voor een vak een titel verplicht voorschrijft en als het voor het studierooster strikt nodig is, valt het buiten de vaste boekenprijs. Alles wat als interessante literatuur wordt aanbevolen en alles wat de student er voor dat vak zelf bij zou willen lezen als achtergrond, valt wel onder de vaste boekenprijs. De leergierige scholier en student wordt zo wel erg richting het beknellende hokje van de middelmatigheid gestuurd. En dan nog de praktische consequentie van de zinsnede: hoe maak je onderscheid tussen verplichte, aanbevolen en achtergrondliteratuur? Moet de boekhandel of uitgever de lesinstructies gaan napluizen bij aankoop van boeken? Of moet het nog in leven te roepen College voor vaste prijs voor boeken en muziekuitgaven zich hiermee gaan bezig houden? Een eenvoudigere en efficiëntere oplossing zou het loslaten van de vaste boekenprijs zijn voor alle educatieve uitgaven: wetenschappelijke en schoolboeken.

In dat geval zou er wel de noodzaak zijn ontstaan om een definitie van het wetenschappelijke boek te bepalen. Er is (nog) geen officiële definitie van het wetenschappelijke boek. De hierboven genoemde en uitgebreide definitie van educatieve boeken dekt niet de gehele categorie wetenschappelijke boeken. In het evaluatierapport van het CPB/SCP staat de volgende definitie: de term wetenschappelijke boeken duidt op boeken die bestemd zijn voor gebruik bij de uitoefening van beroep of bedrijf, voor het academisch onderwijs, het hoger beroepsonderwijs en voor de wetenschap. Duidelijk is dat die wetenschappelijke boeken die worden gebruikt in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs in feite gewoon schoolboeken zijn en dus net als schoolboeken buiten de vaste boekenprijs gehouden zouden moeten worden (zie ook box 1 en hierboven). Dan blijven nog over de (1) wetenschappelijke boeken voor de uitoefening van beroep of bedrijf en (2) de wetenschappelijke boeken die worden gebruikt door de wetenschap.

Voor deze laatste groep boeken is geen vaste boekenprijs nodig. Veel van de inzichten die in wetenschappelijke boeken staan, zijn voor wetenschappers al te vinden in congrespapers, onderzoekspapers en artikelen. Bovendien komen de wetenschappelijke publicaties er, zoals gezegd, toch wel – met of zonder vaste boekenprijs en met of zonder uitgever die er wat in ziet.

Dan zijn er nog wetenschappelijke boeken voor de uitoefening van beroep of bedrijf. Stel dat er na het loslaten van de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken, een zeer klein deel van de wetenschappelijke literatuur (de zeer specialistische werken) niet meer in een mooie boekenuitgave te krijgen zijn. Is dat dan erg? Nee, want meestal zal

er wel het een en ander te vinden zijn in digitale documenten (artikelen, onderzoeksrapporten enzovoort). Immers, de wetenschapper zal van nature, dus los van uitgevers, blijven publiceren waardoor ook specialistische stukken voor een klein publiek geschreven zullen blijven worden. Als bepaalde wetenschappelijke inzichten niet in boeken zijn opgenomen, geldt dat degene die wel zo'n boek denkt nodig te hebben voor de uitoefening van zijn beroep of bedrijf er maar gewoon voor moet betalen. Als – laten we zeggen – de Hoge Raad een bepaald onderwerp zoekt en er geen boek over kan vinden, dan ligt het voor de hand dat ze een specialist de relevante stukken literatuur laten verzamelen en/of een werk laten schrijven. Het ligt niet voor de hand om alle studenten te hoge boekenprijzen te laten betalen om deze specialistische literatuur in boekvorm aan een zeer beperkte gebruikersgroep ter beschikking te stellen. Laat die groep maar de 'echte' prijs betalen zonder verkapte overheidssteun, dan doen studenten dat ook. In het Advies van de Raad van Staten over het wetsvoorstel stond al iets soortgelijks te lezen:

'In zoverre de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken dient ter subsidiëring van andere boeken, namelijk bevordering van de verkoop van niet-wetenschappelijke boeken, wordt blijkbaar voorrang gegeven aan één bepaald cultuurpolitiek doel boven een evenzeer wenselijk doel, namelijk de verspreiding van wetenschappelijke kennis. Een motivering voor deze afweging ontbreekt in het voorstel.'

TOT SLOT

Dit artikel vormt niet het eerste pleidooi voor afschaffing van de vaste boekenprijs voor wetenschappelijke boeken. Het onderzoeksteam van het CPB/SCP dat onderzoek deed naar de vaste boekenprijs voor algemene en wetenschappelijke boeken heeft hier in 2002 al voor gepleit, alsmede de toenmalige bewindslieden Annemarie Jorritsma (minister van Economische Zaken) en Rick van der Ploeg (staatssecretaris van Cultuur) (zie bijvoorbeeld de Volkskrant, 25 april 2002). Ten slotte is het het vermelden waard dat wetenschappelijke en schoolboeken in het Verenigd Koninkrijk altijd al buiten het vaste boekenprijsstelsel (de in 1995 afgeschafte Net Book Agreement) zijn gehouden.

De wetenschappelijke boekenmarkt is vanwege onder meer de prijsongevoelige vraag en de marktmacht van uitgevers geen gewone markt en afschaffing van de vaste boekenprijs zal dan ook geen dramatische gevolgen hebben. De *gemiddelde* prijzen zullen dus niet sterk dalen. Wel kunnen de prijzen voor veelgebruikte (studie-)boeken dalen, en dat komt de betaalbaarheid van het academisch en hoger beroeps onderwijs ten goede – iets wat de overheid toch hoog in het vaandel heeft staan.

LITERATUUR

- Appelman, M. & A. van den Broek (2002) *Boek en markt*, CPB/SCP, Den Haag.
- Baarsma, B.E., J.J.M. Theeuwes, C.E. Zijderveld (2001) *De Vaste boekenprijs voor schoolboeken in het voortgezet onderwijs: een evaluatie*, SEO-rapport nr. 577, Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam.
- Baarsma, B.E. (2005) Over de opheffing van een kartel - De vaste boekenprijs (VBP) voor schoolboeken in het voortgezet onderwijs, in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jg. 26, nummer 3.
- de Volkskrant*, 25 april 2002, Van der Ploeg wil termijn boekenprijs bekorten.
- de Volkskrant*, 23 mei 2003, Torens en bananendozen, de grillige gangen van het tweedehandsboek.
- Eerste Kamer (2004a) *Verslag Van De Vaste Commissie Voor Cultuur*, vergaderjaar 2004-2005, 28 652 D, vastgesteld: 21 september 2004.
- Eerste Kamer (2004b) *Nota Naar Aanleiding Van Het Verslag*, vergaderjaar 2004-2005, 28 652 E, ontvangen 24 september 2004.
- Het Parool*, 11 november 1998, De muis jaagt op de boekenwurm.
- Mare*, 5 februari 2004, nummer 19, Bezuinigingen op boeken.
- Mok, M.R. (2003) Naar een wettelijke vaste boekenprijs? Een initiatiefvoorstel, *Ondernemingsrecht*, nr. 1, pp. 4-8.
- NRC Handelsblad*, 24 april 2004, Verkoop van boeken en e-media gestegen in 2003.
- Raad van State (2003) *het advies van de Raad van State van 19 mei 2003*, no.W05.02.0484/III.
- Tweede Kamer (2004a) *Voorstel van wet van de leden Dittrich, Halsema en Van Nieuwenhoven houdende regels omtrent de vaste boekenprijs (Wet op de vaste boekenprijs)* 28 652, no. 7-9, 28 oktober, Sdu Uitgevers, Den Haag. [incl. Advies Raad van State en reactie indieners, en Memorie van Toelichting]
- Tweede Kamer (2004b): 9 juni 2004 (behandeling, nr. 82, pp. 5282-5297), 23 juni 2004 (voortzetting behandeling, nr. 87, pp. 5600-5617), 30 juni (voortzetting behandeling, nr. 90, pp. 5783-5794).